

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

О СРПСКОЈ ПРАВОПИСНОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Приступајући детаљној анализи *Правойиса српскога језика* Матице српске (1993), овдје посвећујемо посебну пажњу правописној терминологији — у свјетлу колебања и стабилизације српске правописне терминологије уопште.

У раду се разматрају само правописни термини у ужем смислу, тј. називи који се односе на писмо, писање ријечи те посебно реченичне и правописне знакове. На основу анализе, на крају се дају и предлози за утврђивање српског правописног термилошког стандарда.

0.1. Као резултат друштвено-историјских околности, посебно дјеловања центрифугалних сила у међунационалним односима, на српскохрватском говорном простору крајем двадесетог стољећа осамостаљују се и диференцирају три новоштокавска језичка стандарда: српски, хрватски и бошњачки (од којих је овај посљедњи, заправо, још у фази формирања). Тај процес прате живе стандардизационе активности, па су тако умјесто заједничког *Правойиса српскохрватскога/хрватског српскога књижевног језика* двију Матица (српске и хрватске), којим смо се служили пуних тридесет година (1960–1990), појавила и три посебна (национална) правописа. Прво је 1990. објављен *Хрватски њравойис* (у ствари, репринт или претисак правописног приручника припремљеног за штампу, али и забрањеног прије објављивања, 1971, а касније објављеног у два лондонска издања, по чему је назван — „лондонац“). Затим слиједи *Правойис српскога језика* Матице српске (Нови Сад, 1993) и на крају *Правойис босанскога језика* (Сарајево, 1996). Осим ревизије заједничке правописне норме, у чему је *Хрватски њравойис* отишао најдаље, начињене су и извјесне измјене у правописној терминологији, у ком погледу такође предњаче састављачи *Хрватског њравойиса* (Бабић, Финка и Могуш). Створена је, дакле, ситуација у којој се може говорити о посебним националним правописима у нас, па тако и о посебним, мада још у доброј мјери подударним, правописним терминологијама. Предмет нашег

интересовања у овом раду је правописна терминологија у *Правойису српскога језика* МС (1993) — у свјетлу колебања и стабилизације српске правописне терминологије уопште.

0.2. С обзиром на исувише широко схватање правописне терминологије у *Правойису* двију Матица (1960), гдје су умјесто дотадашњих различитих правописних (и граматичких) термина усвојени јединствени заједнички термини, умјесно је поставити питање шта, заправо, ваља разумијевати под појмом „правописна терминологија“. На постављено питање није могуће дати једнозначан одговор, јер се може говорити о правописној терминологији у ужем и ширем смислу. У ужем смислу ту се убрајају сами правописни термини, који су у вези с правописном, а не и граматичком материјом, тј. они који се односе на писмо (*ћирилица* и *лајшница*, *алфабет*, *азбука* и *абечеда*), велика и мала слова, спојено и одвојено писање ријечи, реченичне и правописне знакове (*џачка*, *зайеџа/зарез*, *џачка* и *зайеџа* / *џачка са зайеџом*, *двје џачке* / *двоџачка*, *узвичник*, *ујишник*, *ајосџроф*, *црџа*, *црџица*, *наводници*, *јолунаводници* итд.). У ширем смислу, уз већ набројане, у оквир правописне терминологије улазе и граматички, и уопште лингвистички термини који се употребљавају у правопису, у формулацијама правописних норми, на пример: *глас*, *гласне жице*, *звучни* и *беззвучни сугласници*, *једначење јо звучности* и *мјесту џворбе* (у вези с нормама о писању сулгасничких скупова), *власџиџо име* (у вези с правилима о писању великих почетних слова), *аорисџ*, *имџерфекаџ* (у вези с писањем гласа *х* у 1. лицу једнине тих глаголских облика), *имџератџив* (у вези с писањем гласа *ј* у облицима као што су *џиј*, *џијмо*, *џијџе*), *сложена реченица* (у вези са стављањем запете) и сл. У овом раду разматра се само правописна терминологија у ужем смислу.

0.3. С обзиром на то да се правописни приручници на српској страни, почев од првог издања Белићева *Правойиса* (1923), па све до појаве *Правойиса српскога језика* (1993) — дакле, пуних седамдесет година (с изузетком ратног периода 1941–1945. године у Србији) — објављују под заједничким именом *Правойис српскохрватског књижевног језика*, поставља се питање шта се има сматрати српском правописном терминологијом. У овом случају одговор је једнозначан. Под српском правописном терминологијом (у дијахроној перспективи) разумијева се терминологија у правописним приручницима који су штампани и примјењивани на српској страни, у српским школама и српској култури, посебно она код Белића, као репрезентанта српске правописне традиције двадесетог стољећа. Као резултат дугог развоја, у четири основне фазе, не рачунајући предвоковски пе-

риод: 1. од Вука (1814) до Белића (1923), 2. од Белића (1923) до заједничког Правописа (1960), 3. од усвајања заједничког правописа (1960) до појаве првог националног правописа (1993) и 4. од раних деведесетих до данас, у *Правопису српскога језика* МС (1993) стекла се, иако не и искристалисала, српска правописна терминологија (укључујући, наравно, и заједничка рјешења у којима је партиципирала и српска страна). И управо стога што се ту стекла, али не и докраја искристалисала српска правописна терминологија, потребно ју је критички претрести и понудити конкретна рјешења за српски правописни термилошки стандард.

1.0. Размотрићемо сљедеће правописне термине, заступљене у *Правопису српскога језика* МС (1993): *абџеда, азбука, алфабет, айосџроф, велико слово, двије џачке / двоџачка, гениџивни знак / знак дужине, двојни айосџроф, заграда, зайџа/зарез, звјездица, знак џрекида / џри џачке, знак џромила, знак џроценџа, знак сџејена, инџерџункџа, коса џрџа, лаџиница, мало слово, наводници, џисмо, џолунаводници, џравоџис, скраћеница, сџџне бројке, слово, џачка, џачка и зайџа / џачка и зарез (џачка са зарезом), џилда, џрема, џранскриџиџа, ћирилица, узвичник, уџиџник, уџиџник и узвичник, усџравна џрџа, џрџа, џрџица.*

Приликом разматрања издвојићемо посебно термине устаљене (стабилизоване) у савременој српској правописној пракси, затим дублетна рјешења, која свједоче о колебањима, али и неодлучности састављача правописа да се определијеле за једну од дублета и, на крају, нова рјешења, тј. термине који се разликују од досадашњих, или су први пут сада употријебљени.

1.1. Највећи број правописних термина (наведених под 1.0.) чине они који су се, без обзира на вријеме и околности у којима су настали, добро уклопили у српски правописни терминсистем и који се стога могу сматрати устаљеним (стабилизованим), а једним дијелом, захваљујући настојањима састављача *Хрватскога џравоџиса*, и диференцираним према хрватској правописној терминологији. То су: *абџеда, азбука, алфабет, айосџроф* (хрватски: *изосџавник*), *заграда, звјездица, инџерџункџа* (хрв. *разгодџи*), *коса џрџа, лаџиница, наводници, џисмо, џолунаводници, џравоџис, скраћенице* (хрв. *краџице*), *слово* (*велика и мала слова*), *џачка* (хрв. *џочка*), *џранскриџиџа, ћирилица, узвичник* (хрв. *ускљичник*), *уџиџник, џрџа* (хрв. *џрџица*), *џрџица* (хрв. *сџојница*).

У српској правописној традицији, нарочито у првој њеној фази, употребљавали су се и друкчији називи, као што су *џочка* (у Вуковој *Писменици 1814*), или *џисме*, касније *џисмено*, умјесто *слово* (Вук у

Писменици 1814; Љуба Стојановић у гимназијским уџбеницима, 1891; Белић у *Правопису српскохрватског књижевног језика*, 1923), или *знаци читања*, умјесто *интерјункција*, *знак чуђења*, умјесто *узвичник*, *знак иштања*, умјесто *уишник* (Љуба Стојановић, 1891) и сл. (*Караџа 1984*). Ти се називи, међутим, осјећају већ застарјелим, па наведене стабилизване правописне термине у *Правопису 1993* не би требало доводити у питање.

1.2. У *Правопису 1993* употребљавају се и неке терминолошке дублете, као што су: *генитивни знак / знак дужине*, *двје тачке / двојтачка*, *зайета/зарез*, *знак прекида / ири тачке*, а уз то и једна триплета: *тачка и зайета / тачка и зарез (тачка са зарезом)*. Осврнућемо се на сваки од ових случајева посебно.

1.2.1. У т. 221 *Правописа 1993* као правописни знак наводи се и *знак дужина* (угласти), који се пише „у било ком тексту, али само по потреби — да се јасније разазнају ријечи“. Ту је и напомена да је најчешће „знак дужине потребан у генитиву множине (зато се назива и генитивним знаком)...“. Тако је створена непотребна дублета. Без обзира на већ традиционалну употребу, назив *генитивни знак* није потребан. Он је неприхватљив из два разлога: прво, што се не односи на генитив уопште, него само на генитив множине (тим се знаком управо и обилежава генитив множине да би се разликовао од генитива једнине или других облика) и, друго, што се употребљава и у друге сврхе, како је истакнуто у *Правопису 1993*, (в. т. 221 в. и с. Општега дијела). Стога би требало усвојити само термин *знак дужине*.

1.2.2. Иако у тексту Правила сами најчешће употребљавају термин *двје тачке*, састављачи *Правописа 1993* допуштају и термин *двојтачка*. Тако у међунаслову, на стр. 281, стоји: *Двје тачке (двојтачка)*. Термин *двје тачке* одавно је већ присутан у српској правописној литератури и пракси, устаљен је, па је прихваћен и заједничким *Правописом 1960*. И поред тога ваљало би поразмислити о усвајању назива *двојтачка*. За то постоје два разлога: прво што је једночлан, па тиме и практичнији од двочланог *двје тачке*, а друго што се тиме, евентуално, може успоставити разлика између вертикалног положаја двију тачака као јединственог реченичног и правописног знака и хоризонталног низа тачака, којима се указује на испуштена слова и сл. (*двје тачке*, *ири тачке*, *више тачака*). Опредјељивање за назив *двојтачка* не значи прихватање хрватскога термина — хрватски је *двојточје*, као и *иријочје*, *вишејочје* (*Бабић, Финка, Могуш 1996*) — а подударање у том погледу с бошњачким не би требало да нам смета. Не треба бити одбојан према успјешно нађеним

терминима, без обзира на то одакле долазе, поготово кад су у питању два сродна једнојезичка стандарда и кад се у оба нађе исто рјешење.

1.2.3. Тешко је рећи зашто су се састављачи *Правописа српскога језика* МС (1993) одлучили за напоредну употребу термина *зайеџа* и *зарез*. И то само у начелу!? У тексту Правила и насловима појединих одјељака, наиме, употребљава се готово досљедно само *зарез*: *Зарез и најоредни дјелови реченице*, *Зарез у набрајању*, *Ојшиће њрејоруже о њисању зареза* (в. т. 187, 188. и 190. Правила). Изузев периода од тридесет година (1960–1990), када се примјењивао заједнички *Правопис 1960* двију Матица, у коме је умјесто хрв. *џочка* и срп. *џачка* усвојено као заједничко рјешење *џачка*, а умјесто хрв. *зарез* и српског *зайеџа* прихваћен *зарез*, што се осјећало као својеврсна нагодба (један термин с једне, један с друге стране), па није дочекано с одушевљењем, барем међу хрватским лингвистима, у српској правописној пракси употребљавао се само назив *зайеџа* (почев од Вуковог *зайџаџа* у *Писменици 1814*, преко *Сџојановића 1891*, све до *Белића 1923* и *1950*).

Пошто су заједничка рјешења дерогирана (хрватски су лингвисти термин *џачка* напустили практично само десетак година након усвајања заједничке правописне терминологије), нема никаквог разлога да се српски правописни стандард не врати уобичајеном термину *зайеџа*. Ово утолико прије што се у самој пракси *зарез* све рјеђе употребљава, а као термин нема ни неку предност над називом *зайеџа*.

1.2.4. Поред већ устаљеног термина *џри џачке* (...), кодификатори савремене српске ортографске норме уносе и термин *знак њрекида*, дајући му предност над претходним. Они, у т. 219 Правила, кажу:

„Знак прекида (три тачке) пише се као знак да је изостављен дио текста, а у експресивнијем стилу (нарочито у приповједачкој прози) и као знак недоречености, непотпуности онога што је речено...“ (стр. 291).

Само ово објашњење указује на то да је термин *знак њрекида* преузак да обухвати наведена и друга различита значења трију тачака у тексту, па је стога разложно остати само при термину *џри џачке*.

1.2.5. У избору између три понуђена и у тексту Правила заступљена термина: *џачка* и *зайеџа*, *џачка* и *зарез* (*џачка са зарезом*) не би требало да буде никаквих недоумица. Ако смо се определијелили за традиционални српски термин *зайеџа*, биће сасвим логично, *џачка* и *зайеџа*. Може се, додуше, поставити питање да ли би било боље усвојити термин *џачка са зайеџом* — како би се више истакла јединственост тога знака, као и у случају *двоџачка*. Таква би промјена била корисна, па се може сугерисати њено усвајање.

1.3. Уз коментарисане (углавном већ познате) правописне термине, аутори *Правописа 1993* уносе и друге називе за означавање различитих правописних знакова, као што су: *двојни ајосџроф* (“ — ’дето”), *знак ѝромила*, *знак ѝроценѝа*, *знак сѝејена*, *сѝјне бројке*, *усѝравна црѝа*, *уѝиѝник* и *узвичник*, *ѝилда*, *ѝрема*. Ове иновације у сваком су случају корисне, посебно с обзиром на потребе различитих функционалних стилова стандардног језика. Може се само поставити питање замјене неких од тих термина адекватнијим, нпр. *знак исѝосѝи* (“ или -"), за разлику од *знака једнакосѝи* (=), или, још боље, *знак ѝонављања*, умјесто назива *двојни ајосџроф*, јер се тај знак, како стоји и у самом тексту Правила (стр. 295), може биљежити на два начина. Ни термин *сѝјне бројке* није баш најбоље одабран, па је потребно потражити боље рјешење, нпр. *ексѝоненѝне бројке* или сл.

2. И поред поменутих корисних иновација изостављени су неки знакови које сусрећемо у пракси и који би се стога морали наћи у правописном приручнику ако он претендује да обухвати стандардни језик у цјелини, све његове стилове.

2.1. Било би добро да се у наредна издања *Правописа срѝскога језика* МС унесу и ови термини: *знакови ѝоријекла* (<, >), *знак сабирања* (+), *знак одузимања* (-), *знак множења* (×), *ѝараграф* (§), *крсѝић* († — у значењу „умро“ или „покојни“) и сл.

2.2. Аутори *Правописа 1993* под општим насловом *Инѝерѝункѝија* обрадили су и реченичне и правописне знакове, без одвајања једних од других. Заједнички *Правопис 1960* обрађује посебно једне, а посебно друге знакове, мада се неки од њих понављају, разликујући се само по функцији. Ту дистинкцију требало је задржати и у *Правопису срѝскога језика*, као што ју је задржао *Хрвајски ѝравопис* (*Бабић, Финка, Могућ 1996*), за разлику од *Правописа босанскога језика* (*Халиловић 1996*), који све подводи под термин *ѝравописни знаци*. Али није проблем само у томе. У *Правопису срѝскога језика* Матице српске помијешани су термини *инѝерѝункѝија*, *реченични знакови* и *ѝравописни знакови*, а додат је термин *ѝомоћни* правописни знакови (в. уводни текст о интерпункцији, т. 181 Правила). То би, свакако, требало довести у ред тако што би се увели, и посебно обрадили, *реченични знакови* (*инѝерѝункѝија*), а посебно *ѝравописни знакови*. Могуће је и друго рјешење: да се стави наслов *Реченични и ѝравописни знакови*, па да се онда у обради издвоји функција појединих знакова као реченичних и као правописних.

3. На основу свега што је досад речено, могу се предложити слѣдећи правописни термини, који би ушли у српски правописни термилошки стандард: *абецѝа*, *азбука*, *алфабѝ*, *ајосџроф* (је л’),

4.3. Без икаквог настојања да се српска правописна терминологија вјештачки одваја од правописне терминологије заступљене у хрватским и бошњачким правописним приручницима, дати су предлози за стандардизацију српског правописног терминосистема. При томе се полазило од два критеријума: 1. од прикладности и функционалности самих термина (преферирана су једноставна и јединствена рјешења) и 2. од њихове укоријењености у српској правописној традицији, у распону од скоро двјеста година, од Вукове *Писменице 1814* до наших дана.

На крају ваља рећи да критичку анализу и дате предлоге треба схватити само као први корак у изграђивању и стабилизацији српског правописног терминолошког стандарда, али и као подстицај за организовање систематског рада на попису, опису и стандардизацији наше стручно-научне терминологије уопште.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бабих, Финка, Могуш 1996* Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*, 4. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- Белић 1923* А. Белић: *Правойис српскохрватског књижевног језика*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1923.
- Белић 1950* А. Белић, *Правойис српскохрватског књижевног језика*, ново допуњено и исправљено издање, Просвета, Београд, 1950.
- Караџа 1984* Mevlida Karadža: *Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije — uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji*, Radovi Odjeljenja za jezik Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, knj. X, Sarajevo, 1984.
- Писменица 1814* *Писменица српског језика. По говору њоскога народа најисана Вуком Сћефановићем Србијанцем. У Виенни, 1814.*
- Правойис 1960* *Правойис српскохрватског књижевног језика*. Израдила Правописна комисија, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, 1960. / *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. Izradila Pravopisna komisija, Matica hrvatska — Matica srpska, Zagreb — Novi Sad, 1960.
- Правойис 1993* *Правойис српског језика* (ијекавско издање). Приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, Матица српска, 1993.
- Стојановић 1891* Љуба Стојановић: *Лекције српског језика за први разред гимназије*, Београд, 1891.
- Љуба Стојановић: *Лекције српског језика за други разред гимназије*, Београд, 1891.
- Халиловић 1996* Senahid Halilović: *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo, 1996.